



# FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776(E) | SJIF 2023: 6.907

Ergasheva Gulshoda  
Amirovna

*Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga  
o'rgatish milliy markazi*

## SAVOD O'RGATISH DARSLARIDA LUG'AT USTIDA ISHLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

### **Annotasiya.**

Mazkur maqolada o'qituvchilarining boshlang'ich sinf darslarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish, lug'at ustida ishlash og'zaki va yozma shaklda olib borilishi haqida fikr yuritilgan.

### **Annotation.**

В данной статье рассматривается организация занятий учителями начальной школы исходя из современных требований, а также способы работы над словарным запасом в устной и письменной форме

### **Аннотация.**

This article discusses the organization of elementary school classes by teachers based on modern requirements, and how to work on vocabulary in oral and written form.

**Kalit so'zlar:** savodxonlik, boshlang'ich, o'quvchilar, nutq, mantiqiy fikrlash, o'quvchi, yuksak mahorat, darslik bilan ishlar

Ключевые слова: грамотность, начальная, учащиеся, речь, логическое мышление, учащийся, высокая квалификация, работает с учебниками

Keywords: literacy, elementary, students, speech, logical thinking, student, high skill, works with textbooks

Bola birinchi sinfga kelgach, lug'ati tezlik bilan boyiydi. Chunki, uning uchun maktabdagi hamma narsa yangi ana shularning nomini o'zlashtira



boshlaydi. Boshlang'ich sinflarda lug'at ishini keng olib borish o'quvchilarning savodxonligini oshirish uchun, grammatik qonun-qoidalarini puxta bilish uchun, nutqni o'stirish uchun va mantiqiy fikrlash malakasini egallashda muhim ahamiyatga egadir. Lug'at ishi bolalarni ko'p gapirtirish, o'qiganlarni ongli ravishda o'zlashtirish, shuningdek, sinonim, omonim, antonim jihatidan bir-biriga qarama-qarshi bo'lishini ayniqsa, bog'lanishli matnlarda so'zlarning yangi-yangi ma'no kasb etishini tushunishga o'rgatiladi.

Dasturning bunday murakkab talablarini amalga oshirishda, o'quvchini juda yoshligidan boshlab so'z ustasi qilib yetishtirish uchun alifbe davrida olib boriladigan lug'at ishlarini o'qish darslarida murakkab tarzda davom ettirish kerak. Bu esa o'qituvchidan yuksak mahorat talab qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi darslik bilan ishlar ekan, so'zlar ifoda va iboralar ustida ishlab berish orqali tizimli ravishda amalga oshiriladi. Boshlang'ich sinf dasturida lug'at ishiga katta e'tibor beriladi. Chunonchi, o'quvchilarning har bir so'zini tushungan holda o'qishlari va o'z nutqlarida bu so'zni o'rinli ishlatishlari uchun birinchi sinfdanoq lug'at ustidagi ishlar avval og'zaki, o'quv yilining ikkinchi yarmidan boshlab esa, jadal ravishda yozma ifodalab borilishi kerak, o'quvchilar shakl jihatidan turlicha bo'lgan so'zlar bir xil yoki yaqin ma'no bildirishini ba'zi so'zlarning ma'no jihatidan bir-biriga qarama-qarshi bo'lishini, ayniqsa, bog'lanishli matnlarda so'zlarning yangi-yangi ma'no kasb etishini tushunishga o'rgatadi.

Dasturning bunday murakkab talablarini amalga oshirishda o'quvchini juda yoshligidan boshlab so'z ustasi qilib yetishtirish uchun, alifbe davrida olib boriladigan lug'at ishlarini o'qish darslarida murakkab tarzda davom ettirish kerak.

Bu esa o'qituvchidan yuksak mahorat talab etadi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi maktabga kelar ekan, u sinfdagi ko'pgina buyumlarni ko'radi, lekin ularning ayrimlarini nomi nima, qanday belgisi bor, turmushda qanday ahamiyat kasb etadi, ayrim narsalar hakida aniq tasavvurga ega bo'lmaydi. Bunday narsalar o'qituvchi tomonidan shu kunning talabi asosida asta-sekinlik bilan o'rgatib boriladi. Og'zaki suhbat jarayonida tushunishi o'yin notanish so'zlar, so'z birikmalari tushuntirib beriladi. Masalan, o'qituvchi sinf xonasidagi stol, stul, parta, doska, shkaf va turli xil stendlarda aks etgan ko'rgazmalar orqali o'quvchilarga lug'at ustida ishlash imkoniyatlari yaratiladi. Shu bilan birga o'quvchilarni so'z boyligini oshirishda tarqatma materiallardan unumli foydalanish yangi uchraydigan so'zlarni lug'at daftariga yozib qo'yish, ma'nosini izohlash, yangi uchraydigan so'zlarga gaplar tuzish, ma'no va mohiyatini anglab etish orqali o'quvchilarda lug'at boyligi oshib boradi. O'quvchi to'g'ri yozish malakasini egallagach, ularga o'rgangan predmetlarining nomlarini notanish va noaniq so'zlarni lug'at daftarga qayd ettirib boriladi. Kun sayin o'zbek tilimiz yangi-yangi so'z va iboralar bilan o'z davrasini kengaytirib bormoqda. Shakli har-xil bo'lsa ham, ma'nosi bir-biriga yaqin so'zlarni katta, buyuk, ulug', qarama-qarshi ma'noli so'zlarni baland-past, katta-kichik, yosh-qari, oq-qora, yaxshi-yomon, achchiq-shirin kabi so'zlardagi grammatik qonun-qoidalar bilan isbotlash uchun o'quvchilarga misollar toppish o'rgatib boriladi. Biroq yuqoridagi fikrlar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tushunarli bo'lavermaydi. Shuning uchun lug'at ustida ishlash talab qilinadi. Lug'at ustida ishlash og'zaki va yozma shaklda olib



boriladi. Og‘zaki shakldagi mashg‘ulotda o‘quvchi uchun o‘qish, yozish qiyin bo‘lgan so‘zlarning mazmuni tushuntiriladi, talaffuzi va yozilishi o‘rgatiladi. O‘quvchilar ana shu so‘zlardan foydalanib, mustaqil gap tuzib o‘rgatiladi. Yozma shakldagi mashg‘ulotda esa, qiyin so‘zlar ustida yozma ishlar olib boriladi. Matnni diqqat bilan kuzatish natijasida tushunilishi qiyin bo‘lgan so‘zlar ajratib olinadi. Yangi, qiyin so‘zlarni yakka-yakka yozdirish, ularni kontekst ichida qo‘llash yo‘li bilan shu so‘zlarning imlosi o‘rgatiladi. Lug‘at ustida ishlash jarayonida o‘quvchilarning bilim doirasini hisobga olish matndagi murakkab so‘zlarni belgilash zarur. Masalan: ulgurji, marketing boj, valyuta, ayriboshlash, raqobat, auktsion, a‘yon, sarbon, karvon, qo‘fiya, xavf va boshqalar. Shu so‘zlar ishtirokida ikki uchta gap tuzib o‘tilgan mavzuga bog‘lab tushuntiriladi. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish darsi tashkil etilgandan so‘ng, hilma-xil mashqlar, savol javoblar orqali qiyin so‘zlarni o‘quvchilar qay darajada o‘zlashtirganliklari tekshirib ko‘riladi. O‘quvchini doskaga chiroyli avvalgi darslarda o‘tilgan so‘zlardan ikki uchtasining ma‘nosi qanday o‘qilishi so‘raladi. Bunda kesma harflardan foydalaniladi. O‘quvchi notanish so‘zni aytganda o‘qituvchi va sinfdagi barcha o‘quvchilar so‘zning talaffuzini diqqat bilan eshitadilar. Doskadagi o‘quvchi so‘ralgan ikki uch so‘zni ikkilanmay dadil misollar bilan aytib bersa o‘qituvchi tomonidan rag‘batlantiriladi. Ikkinchi o‘quvchidan so‘ralganda, so‘zlarni ikkilanib aytsa avval noto‘g‘ri aytib, so‘ngra uni o‘zi tuzatib to‘g‘ri talaffuz qilsa o‘qituvchi uning u yoki bu so‘zda ikkilanganligini eslatib kelgusi darsga puxta o‘zlashtirib kelishni topshiradi. O‘qituvchi o‘quvchilarning notanish so‘zlarni qanday o‘zlashtirib borayotganliklarini tekshirib turadi. O‘quvchilarning notanish so‘zlarni qanchalik o‘zlashtirganliklari tekshirilganda, ularning diqqatini lug‘at ustida ishlashga jalb etish va bu ishga ularni qiziqtirishga e‘tibor beriladi. Matnda uchragan notanish so‘zlar ishtirok etgan gaplardan ko‘rgazmali qurol tayyorlanadi. Notanish so‘zlarni faol lug‘at fondiga aylantirish uchun har-xil izchil usullardan foydalaniladi. So‘zlarni yodlab bilib olish ham notanish so‘zni bilib olishga yordam beradi. O‘quvchilar lug‘atining boyib borishini hisobga olish va baholab berish zarur. Lug‘at ishi orqali o‘qishning ongli bo‘lishi va imloni o‘zlashtirish ta‘minlanadi, o‘quvchining dunyoqarashi shakllanadi, unda vatanparvarlik hissi tarbiyalanadi. Alifbe davrida va undan keyingi o‘qish darslarida matndagi tushunilishi qiyin bo‘lgan so‘zlarning ma‘nosi tushuntiriladi. Matndagi obrazli ifodalar, qarama-qarshi ma‘noli, ma‘nosi bir biriga yaqin bo‘lgan so‘zlar o‘quvchilarga toptiriladi va shu so‘zlardan o‘z nutqida foydalanishga o‘rgatiladi. O‘qituvchi o‘quvchilar bilan lug‘at ustida ish olib borganda quyidagilarga e‘tibor berishi kerak.

1. Har bir so‘zning talaffuzini analiz qilish ifodali o‘qish o‘qitilgan matnni reja asosida o‘quvchilarga kichik-kichik savol berib so‘zlatish.
2. Sinonim, antonim, omonim asl va ko‘chma ma‘noli so‘zlar bilan ishlash.
3. Matndagi tushunilishi qiyin bo‘lgan so‘zlarga o‘quvchilar diqqatini tortish, matndagi so‘zning ma‘nosini tushuntirish va og‘zaki nutqdagi to‘g‘ri foydalanishga o‘rgatish.
4. O‘quvchilarning adabiy til normalariga, qonun-qoidalariga bo‘ysundirilgan nutqda so‘zlashini ta‘minlash.
5. O‘quvchilar nutqida mahalliy shevalar ta‘sirining bo‘lmasligiga erishish.



6. O'quvchilarni barcha uchun tushunarli qilib so'zlashga va noo'rin (innay-keyin, shunday qilib, haligi-haligi) so'zlardan yiroq bo'lishga odatlantirish.

7. O'quvchining matndagi har bir so'ziga shaxsiy munosabatni bildirib borishga o'rgatib borish. Masalan, 1-sinf o'quvchisi «alifbe» dan yu harfi va tovushi bilan tanishtirilayotganda «buyuk» so'zini o'qiydi shakli har bo'lib ma'nosi bir-biriga yaqin so'zni topishni o'quvchi o'rtog'idan so'raydi. Agar o'quvchi «buyuk» so'zidan avvalroq o'qigan «katta» so'zini topa olsa bu 1-sinf o'quvchisi uchun katta yutuqdir. Bolalar iloji boricha, mustaqil holda so'zning ma'nosini, talaffuzini tushunishga harakat qilishsin. Agar tushunilishi qiyin bo'lgan so'zni yoki fikrni o'qituvchi yoramida bilib olaversa, unda o'quvchining ijodiy fikrlash qobiliyati, tafakkuri o'smay qolishi mumkin.

8. O'quvchi o'tilganlarni hikoya qilib berganda talaffuziga, urg'usiga alohida e'tibor berishga odatlantirish zarur. Agar biror so'zni noto'g'ri talaffuz etsa, uni bir necha marta takrorlatish hatto yodlatish ham mumkin.

Ma'lumki o'qituvchi bir darsni zamon talabi asosida o'tkazish uchun juda ko'p adabiyotlar bilan tanishish, o'quvchilarning bilim darajasini, yoshi psixologik xususiyatlarini, iqtidorini hisobga olish zarur.

O'qituvchi nafaqat lug'at ustida ishlashni, balki ularni estetik tarbiyasini, e'tiqodini ham shakllantirib borish kerak. Shunda biz kutgan natijaga erishamiz. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ona tilining tizimlikka rioya qilgan holda bolalar nimalarni o'rganishlarini va dasturni bilishlari zarur, har bir darsda lug'at ustida ishlashga alohida e'tibor berilishi lozim. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilari fonetikaning unli va undoshlar, xarf va tovush, xarf birikmalarining qo'llanilishi, bosh va kichik harf kabi ma'lumotlar bilan tanishadilar. Keyinchalik kursdan fonetika, orfoepik, grafika va orfografikdan nutq tovushlari, ularning hosil bo'lishi, unli va undosh tovushlar, jarangli va jarangsiz undosh tovushlar, bo'g'in, bo'g'in ko'chirish, urg'u, urg'uli va urg'usiz bo'g'in, urg'uning ma'no ajratishdagi roli (olma-ot, olma-fe'l, atlas-mato, atlas-o'quv quroli) kabi mavzularni o'tish uchun o'qituvchi egallagan bilimlariga asoslanishi lozim.

O'qituvchi ta'limning har bir bosqichida o'quvchining nutq taraqqiyotida bo'ladigan o'zgarishlarini bilishi va unga tayanishi lozim. Har bir darsda o'quvchining lug'at boyligi, so'z boyligi oshib borishi lozim. O'quvchilarning lug'at ustida ishlashda, so'z boyligini oshirishda o'qituvchi zamonaviy usullardan foydalanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bular quyidagilar.

1. Tushuntirish-namoyish etish metodi. O'qituvchi tomonidan bilimlar tayyor xolda beriladi. Ona tilining qonun-qoidalari tushuntiriladi va mustahkamlanadi. Bu darsda o'quvchilar bayon qilinayotgan bilimlarni tinglaydilar va xotirada saqlashga xarakteristik xarakteristik xarakteristik kerak.

2. Muammoni bayon qilish metodi. O'qituvchi o'quvchilar oldigi ma'lum bir muammo qo'yadi va ularning mustaqil aqliy faoliyat ko'rsatishlarini ta'minlash orqali bu muammo hal qila boshlaydi.

3. Qisman izlanuvchanlik metodi. Ta'limning bu metodi shu bilan xarakterliki, o'quvchi dars jarayonida ma'lum bir o'quv muammosini qo'yadi, ammo uni mustaqil



hal qilish yo‘llarini ko‘rsatmaydi. Har bir o‘quvchi muammoni mustaqil hal qilish uchun o‘zicha izlanadi, ijodiy faoliyat ko‘rsatadi. Muammoning o‘qituvchi tomonidan qo‘yilishi metodni qisman ijodiy qilib qo‘yadi.

Ayniqsa, izlash ya‘ni so‘zlarni topishga intilish, qidirish kabi topshiriqlar o‘quvchilarni yanada lug‘atini boyishga olib keladi, Uni bog‘lanishli nutqi ham rivojlanadi, har bir so‘zni to‘g‘ri aytishga, talffuzi, nutq malakasi shakllanadi. Shunday qilib, Savod o‘rgatish darslarida bunday metodlardan foydalanish o‘quvchilarning til materiallariga qiziqishini kuchaytiradi, o‘quv-biluv faoliyatini

faollashtiradi, til hodisalarini mustaqil tahlil qilishga o‘rganishi orqali ularda mustaqillik shakllanadi, o‘quvchilarni kommunikativ faoliyatiga puxta tayyorlash imkonini yaratadi.

So‘z va bo‘g‘inlarni o‘rgatishda tovush va xarflarni alohida-alohida aytib o‘qimaslikka, balki tovush va harflarni bo‘g‘inda to‘g‘ri qo‘shib talaffuz qilishga, so‘zlarni og‘zaki nutqdagi kabi yaxlit xolda tovushlar uyg‘unligiga rioya qilib o‘qishga odatlantiriladi.

Alifbe darslarida shu metodlardan foydalanib dars o‘tish yaxshi samarali natijalar beradi.

Lug‘at ustida ishlashning shakli, usullari va vositalari. Savod o‘rgatish darslarida lug‘at minutini o‘tkazishga hozirlik ko‘radi. Ko‘rgazmali qurol tayyorlanadi. So‘zlarni bo‘g‘inga, bo‘g‘inni esa unli va undosh tovushlarga ajratish shuningdek, tovushlardan bo‘g‘in, bo‘g‘inlardan so‘z, so‘zlardan gap tuzishga quyidagicha ko‘rgazmali qurol hozirlash mumkin. (unli tovushni qizil, undosh tovushni ko‘k rangda yozish ma‘qul).

So‘zlar Bo‘g‘inga bo‘lish Unli tovush Undosh tovush

Singlim Sing-lim 2 5

Zulfiya Zul-fiya 3 3

Paxtakor Pax-ta-kor 3 5

O‘qituvchi o‘quvchilardan «asbob» so‘zi necha bo‘g‘in? Unli tovushlarni ayting, undosh tovushlarni ayting, yana talaffuz qiling. Avvalda o‘qituvchi har bir so‘zni talaffuz qilib ko‘rsatadi. So‘ngra har bir so‘z talaffuzi o‘quvchilarga mashq qildiriladi. Ba‘zan o‘quvchilar stul, stakan deb talaffuz qilsa, uni faol o‘quvchilar tuzatadi. Bunda o‘quvchi har bir so‘zni to‘g‘ri, aniq talaffuz qilishga harakat qiladi. Chunki uning xatosini o‘qituvchi emas, balki o‘z sinfdoshi tuzatyapti.

- Stul so‘zi necha bo‘g‘in?

- Unli tovush nechta?

- Undosh tovushlar-chi?

- Yana talaffuz qiling?

Shu so‘zlar ishtirokida og‘zaki gaplar tuzdirish mumkin.

O‘qituvchi o‘quvchilarga so‘zlarni talaffuz qilganda, to‘g‘ri ravon talaffuz qilish kerakligini tushuntirmog‘i lozim.

«Imlo lug‘ati» bilan ishlash.

Imlo lug‘ati ustida ishlash alifboni o‘rganish bilan bog‘liq. O‘quvchilar alifboni yaxshi bilib olgach, imlo lug‘ati bilan ishlashga o‘tiladi. Bunda ko‘proq qiyin so‘zlarni o‘rgatish ko‘zda tutiladi. Masalan, p va f harflarining yozilishi o‘tilgandan keyin fosh,



payvand, afsona, insof, kifoya, parvona, vazifa kabi soʻzlarni tanlaydi. Dars boshlanishi oldidan barcha oʻquvchilarning «Imlo lugʻati» bor - yoʻqligi aniqlanadi, kimda lugʻat boʻlmasa, tayyorlab qoʻyilgan lugʻatlardan beriladi, vazifa tushuntiriladi. Oʻquvchilarning diqqati lugʻat bilan ishlashga jalb qilinadi. Oʻqituvchi vaqtni belgilab qoʻyib, birinchi soʻz (fosh) ni aytadi. Oʻquvchilar bu soʻzni lugʻatdan topishga barovar kirishadilar. Soʻzni birinchi topgan oʻquvchi qoʻlini koʻtaradi. Shu usul bilan qolgan soʻzlar ham lugʻatdan toptiriladi. Dastlabki bir soʻzni lugʻatdan topish uchun 2-3 daqiqa sarflansa, keyinchalik muntazam olib borilgan mashq natijasida, bir soʻzni toppish uchun 15-20 sekund kifoya qiladi.

Bunda baʼzan shunday ham boʻladi: oʻquvchilar ayrim soʻzlarning birinchi harfini bilmaganliklaridan ularni lugʻatdan topa olmaydilar. Bu koʻproq p yoki f bilan, x va h bilan boshlanuvchi soʻzlarda yuz beradi. Oʻquvchi bu soʻzlarni oldin oʻzi bilgan harfdan izlaydi. Bu oʻrinda topilmagan ikkinchi harfdan qidirish lozimligi aytiladi. Mashqning bu turi, bir tomondan oʻquvchilarni alfavitdan foydalanishga oʻrgatsa, ikkinchi tomondan topilgan soʻzlarning yozilishini esda qoldirishga yordam beradi. Odatda har bir dars maʼlum darajada «Imlo lugʻati» dan foydalanishni taqozo etadi. Boshqa fanlarni oʻqitishda ham «Imlo lugʻati»ga murojat qilishga toʻgʻri keladi. Shunga koʻra «Imlo lugʻati» qoʻllanma sifatida har bir oʻquvchida boʻlishi zarur.

#### **Foydalangan adabiyotlar roʻyxati**

1. Nurmanov V., R. Rasulov Oʻzbek tili jadvallarda. –T.: «Oʻqituvchi», 1999.
3. Roʻziboeva Oʻ. va boshq. Kichik yoshdagi bolalar nutqini oʻstirish. – T.:«Oʻzbekiston», 2001.
4. Safarova R. va boshq. Savod oʻrgatish darslari. . –T.: «Tafakkur», 2021.
5. Husanboeva Q. Adabiy taʼlimda mustaqil fikrlashga oʻrgatish asoslari. – T.:«Sharq», 2017
6. Qosimova K. va boshq. Ona tili oʻqitish metodikasi. – T.: «Nosir», 2019
7. Qosimova K. Boshlangʻich sinflarda ona tili oʻqitish metodikasi. –T.: «Oʻqituvchi», 2018